

УДК 72.03:725.96+719

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-2-16>

Ольга ОКОНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7503-5679

кандидат архітектури,

доцент кафедри дизайну та основ архітектури

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) *olha.m.okonchenko@lpnu.ua*

Ігор ОКОНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-1812-0006

старший викладач кафедри дизайну і технологій

Київського національного університету культури і мистецтв

(Львів, Україна) *igor.v.okonchenko@knukim.edu.ua*

ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ XV–XVII СТОЛІТЬ ЗА ТИПОМ (ВЕЖА, БАШТА, БАСТЕЯ)

У статті порушено питання змішування понять «вежа», «башта», «бастея» у працях, які присвячені історичним укріпленням. Пам'ятки оборонної архітектури становлять інтерес науковців культурологічного, архітектурного та історичного напрямків досліджень, проте в їхніх напрацюваннях є значні розбіжності в термінології, яка стосується назв типів оборонних споруд, що впливає з відсутності єдиної загальноприйнятої україномовної типології історичної оборонної архітектури. Навіть такі широкоживані в українській мові терміни як «вежа» і «башта» не мають чітко окреслених меж у визначеннях і часто використовуються як взаємозамінні, або для позначення типів укріплень, які не мають в українській мові традиції застосування (як «бастея», «бастіон»).

Польськими науковцями ще у минулому столітті було впорядковано термінологію оборонної архітектури і видано професійні термінологічні словники. У даній статті наводимо кілька визначень з цих праць, які можуть полегшити орієнтацію в існуючій україномовній термінології.

У статті проаналізовано стан сформованості української термінологічної бази історичної оборонної архітектури; виділено суперечності, які виникають у процесі типологічної класифікації оборонних споруд; з'ясовано причини змішування понять «вежа», «башта», «бастея» у літературній і науковій сферах; наведено приклади вживання та причини багатозначності у трактуванні історичних термінів оборонної архітектури; опираючись на сформовану у польськими авторами типологічну і термінологічну базу подано уточнення значень термінів; окреслено причини виникнення проблем у процесі ідентифікації типу оборонних споруд. Врахування запропонованих шляхів вирішення зазначених проблем дозволить краще налагодити діалог між науковцями у культурологічній, архітектурній і історичній сферах досліджень.

Ключові слова: вежа; башта; бастея; бастіон; оборонна архітектура; замок; культурна спадщина; оборонна система.

Olha OKONCHENKO,

orcid.org/0000-0001-7503-5679

Candidate of Architecture,

Associate Professor at the Department of Design and Fundamentals of Architecture

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) *olha.m.okonchenko@lpnu.ua*

Igor OKONCHENKO,

orcid.org/0000-0002-1812-0006

Senior Lecturer at the Department of Technologies and Design

Kyiv National University of Culture and Arts

(Lviv, Ukraine) *igor.v.okonchenko@knukim.edu.ua*

ISSUES ON DIFFERENTIATION OF MILITARY ARCHITECTURE MONUMENTS OF THE 15-17TH CENTURY BY TYPE (TURRET, TOWER, ROUND BASTION)

Today there are many military architecture monuments on the territory of Ukraine, which functioned during the late Middle Ages and early Modern Period. It is the fortifications of cities, castles, and monasteries, erected according

to the principles of the turret, tower, round bastion (bastei), and bastion system of defensive structure organization. When studying the remains of these defense structures, difficulties arise in classifying the buildings and identifying the type of defense system. Assigning a single structure to dissimilar types is common in different works. Hence there are contradictions in the understanding of meanings in such pairs of terms as «turret» and «tower», «tower» and «round bastion» («bastei»), «round bastions» («bastei») and «early bastion forms».

An unambiguity in determining the types of defense structures is significant in determining the value of monuments, carrying out competent restoration work, and having effective interdisciplinary communication in the cultural heritage field. Their effectiveness depend on the unambiguity of the use of Ukrainian terminology of military architecture and its correct use.

The article analyses the state of formation of the Ukrainian terminological base of historical military architecture; highlights the contradictions arising in the process of typological classification of defense structures; clarifies the reasons for the confusion of the concepts «turret», «tower», «round bastion» («bastei») in the literary and scientific fields; gives examples of applications and causes of multiple meanings in interpreting historical terms of military architecture; provides clarification of the terms, based on the typological and terminological base developed by Polish authors; and determines the causes of the problems in the process of identifying the type of defense structures. Consideration of the proposed ways of solving these problems will allow a better dialogue between scholars in the cultural, architectural, and historical fields of research.

Key words: turret; flanking tower; round bastion; bastion; military architecture; cultural heritage; fortifications.

Постановка проблеми. Сьогодні існує багато пам'яток оборонної архітектури на території України, які функціонували у період пізнього середньовіччя і на початку Нового часу. Це укріплення, які зведені згідно принципів вежевої, баштової, бастейної та бастіонної систем організації укріплень. У процесі дослідження залишків цих оборонних споруд виникають труднощі з класифікацією будівель та ідентифікацією типу оборонної системи. Поширеним явищем є віднесення однієї і тієї ж споруди до різних типів у різних працях та суперечності у розумінні значень у таких парах термінів як «вежа» і «башта», «башта» і «бастея», «бастей» і «протобастіонні укріплення». Для визначення цінності пам'яток, проведення грамотних реставраційних робіт та результативного міждисциплінарного спілкування у сфері культурної спадщини важливе значення має точність у визначенні типів оборонних споруд, що залежить від однозначності у вживанні україномовної термінології оборонної архітектури та обґрунтованості її застосування.

Аналіз досліджень. В дослідженнях, присвячених оборонній архітектурі України є праці, які містять диференціацію типів оборонних споруд, базовану на професійній термінології оборонного мистецтва. Зокрема, у сучасних українських дисертаційних дослідженнях А. Красножона (2018), О. Оконченко (2015), З. Федунківа (2017), Ю. Фролової (2021) присутнє віднесення наріжних оборонних споруд до типів «вежа», «башта», «бастея», «бастіон». Одночасно у роботах В. Аносової (2019), О. Берлач (2008) диференціація цих термінів відсутня. Навіть, якщо автори застосовують диференціацію вище зазначених термінів, одні і ті ж архітектурні пам'ятки в окремих працях можуть бути віднесені до різних типів. Найчастіше виникають суперечності у розумінні значень у таких

парах термінів як «вежа» і «башта», «башта» і «бастея», «бастей» і «протобастіонні укріплення».

Мета статті – привернути увагу до проблем змішування понять «вежа», «башта», «бастея» у літературній і науковій сферах і до суперечностей, які виникають у процесі типологічної класифікації оборонних споруд; полегшити ідентифікацію та диференціацію типів оборонних споруд шляхом уточнення значень термінів.

Виклад основного матеріалу. Становлення професійної української термінології в історії оборонної архітектури відбувалося упродовж XX – XXI ст. Дослідження архітектурної спадщини України, які проводилися у XIX ст., видавали переважно російською або польською мовами. Дослідження оборонної архітектури у XIX ст. – поч. XX ст. українськими істориками і археологами і радянськими ученими до сер. XX ст. здебільшого обмежувалися укріпленнями доби Київської Русі, хоча до уваги дослідників також потрапляли залишки укріплень пізніших періодів (XV – XVII ст.), яким не надавали належної ваги. Розширення сфери знань з історії оборонної архітектури у другій половині XX ст. призвело до проникнення у загальнокультурну сферу таких термінів як «бастея» і «бастіон».

Україномовні наукові дослідження історії оборонної архітектури XV – XVII ст., які розпочалися у XX ст., опиралися на термінологічну і методичну базу іноземних праць. У другій половині XX ст. та на поч. XXI ст. в узагальнюючих нарисах з історії архітектури та у працях, присвячених окремим оборонним пам'яткам, авторства В. Вечерського, О. Годованюк, Г. Логвина, О. Мацюка, Ю. Нельговського, О. Пламеницької, Л. Прибеги, В. Пшика, Т. Трегубової та ін. утвердилася українська наукова термінологія з історії оборонної архітектури. Значення окремих термі-

нів і понять подані у українських тлумачних словниках і словниках архітектурних термінів, проте, стислий виклад у цих працях та багатозначність багатьох термінів не дозволяє розкрити повністю зміст понять оборонної архітектури. В. Тимофієнко – автор найповнішого на сьогодні видання термінів і понять у архітектурі, вказує на необхідність продовження роботи над розробкою термінологічної бази (Тимофієнко, 2002: 4-9). Автори видання «Історії архітектури України» вказують: «Глибокого аналізу потребує поняттєво-термінологічний апарат архітектурної науки, зокрема історії архітектури... Багато понять не мають відповідних термінів і визначаються лише приблизно» (2003).

Б. Антоненко-Давидович у статті «Як ми говоримо» (1970) порушив питання контексту слів «башта» і «вежа» і дійшов висновку, що «слово «башта» треба ставити там, де мовиться про військові споруди давньоминулих або минулих часів...», а слово «вежа» «там де йдеться про будови, що втратили військового значення...» Цей розподіл поширений у літературній сфері, але він не придатний для фахового використання. Якщо звернутися до сучасних загальних термінологічних словників української мови для отримання визначень термінів «вежа», «башта», «бастея», «бастіон», то зустрінемо досить загальні дефініції. А розмиті межі деяких визначень дозволяють відносити один і той же об'єкт до різних типів, або вживати згадані терміни як синоніми.

Термін «вежа», частіше вживається для тих оборонних споруд, які не виконували фланкуючих функцій в периметрі укріплень, не виступали у плані за межі оборонної стіни, або були розташовані окремо. Наприклад, «вежа-стовп», «(над) брамна вежа», «вежа-донжон». Термін «башта» вживається у ширшому значенні ніж «вежа» і часто застосовується, як для окреслення фланкуючих оборонних споруд, так і для таких, які не виступають за межі оборонних стін. Існують приклади досліджень, у яких під терміном «вежа» об'єднано окремостоячі вежі і фланкуючі оборонні споруди.

Термінологічний архітектурний словник (Тимофієнко, 2002: 83) теж не дає чітких меж поняттю «вежа».¹

У працях польських дослідників оборонної архітектури розподіл значень «вежа» і «башта»

впливає з принципів функціонування «вежевої» (Bogdanowski, 1996: 552; Mały słownik: 79) і «баштової» (Bogdanowski, 1996: 75, 551) систем організації оборонних споруд, сформульованих у другій половині XX ст., тому нижче подаємо уточнені пояснення до цих термінів.²

Окрім того, що в сучасних українських словниках відсутні чіткі тлумачення розглянутих термінів, багатозначність в працях трапляється через те, що ті визначення, які застосовували в минулому для оборонних об'єктів зазвичай не відповідають тим поняттям, які ми вкладаємо у ці слова в наш час.

Упродовж розвитку оборонної архітектури терміни інтенсивно змінювалися і еволюціонували і лише незначна частина дійшла до нашого часу без змін. (Мальченко, 1999)

Починаючи з XVII ст. підручники з теорії оборонного будівництва оперували термінологією, вживаною виключно у військовому середовищі. Незважаючи на існування значної кількості праць з теорії оборонної архітектури XVI–XVII століть, які розробляли у Європі починаючи з XVI ст., їх не перекладено українською мовою, а на території України у XVI–XVII століттях часто послуговувалися іншомовними термінами. Згідно із дослідженням А. Круля (Zarys budownictwa, 1936:138] більшість архітекторів, які займалися оборонним будівництвом на території Речі Посполитої, були іноземцями: у XVI ст. переважали італійці, у XVII ст. більше архітекторів іноземців були із заходу (голландці, французи, німці – прим. наша).

Перші спроби систематизувати знання про оборонні споруди і пояснити оборонні терміни з'являються на поч. XVII ст. як вступна частина у трактатах з оборонної архітектури. Це найстаріші праці, якими послуговувалися автори укріплень. Перші класифікації були ще не досконалими, але ідеї, відображені у них, лягли в основу досконаліших класифікацій. Наприклад, у польськомовній праці фортифікатора Й. Нароновіча-Наронського «Воєнне будівництво» (Naronowicz – Naroński,

² Вежева оборонна система – це система організації оборонних споруд, у якій поряд із стіною як оборонний елемент застосовують вежу (споруду, без чітко виражених фланкуючих функцій), яка уможливило ведення, окрім фронтальної горизонтальної оборони зі стіни, ще зміцнюючу вертикальну оборону з верхнього ярусу вежі.

Баштова оборонна система – це система організації оборонних споруд, у якій вперше застосовано перехресний обстріл передпілля з окремих прясел. Прясло укріплень складалося з відтинку стіни (куртини), яка поєднувала башти, які виступали за межі площини стіни таким чином, що окрім фронтального захисту, який вівся з стін і башт, з фланків башт здійснювався повздовжній захист стін і підступів до них. Башти були фланкуючими елементами, які за рахунок висоти панували над передпіллям.

¹ Вежа [давньорус. – будинок-повозка] – 1) ... 2) Кругла або багатогранна у плані висока оборонна споруда з розташуванням захисників на верхньому майданчику, яка могла знаходитися окремо або вписуватися в укріплення (докл. див. *башта*).

1957), яка завершена у 1659 р. і присвячена проектуванню укріплень староголландської школи, подано коротку історичну типологію оборонних споруд. Терміни застосовані в цій праці суттєво відрізняються від сучасних термінів з оборонного мистецтва. Й. Нароновіч-Наронський вживає слова «вежа» і «башта» для позначення одного і того ж поняття, а окремого терміну для бастейних укріплень не застосовує, хоча ілюструє цей тип укріплень, підписуючи як «вали похило підмуровані» [wały pohodzisto podmurowane]. Для поняття «бастіон» застосовує термін «больверк» [bolwerk], а тип укріплень підписує як «з казематами, вали підмуровані, закруглені крила», та «з казематами, вали підмуровані, квадратні крила» [z kazematami wały podmurowane, okraglawe/kwadratowe skrzydła].

Незважаючи на спорудження у XVI – XVII ст. на території України нових типів оборонних споруд, суть яких була розкрита у трактатах із оборонного мистецтва, для широкого загалу не було можливості ознайомитися із військовою термінологією. Автори краєзнавчих, архітектурних і історичних праць та документів, як правило, не навчені військовій справі, вживали загальні назви, або неоднозначні іншомовні мілітарні терміни, які допускали різне тлумачення змісту.

Специфіка військового будівництва, будучи в основі закритим вченням і оточена військовою таємницею, не сприяла відкритим історичним дослідженням, заглибленим в суть питання (Mały słownik, 1988). Тому навіть люди, ознайомлені з військовою справою, у загальнодоступних документах уникали аналізу і опису конкретних характеристик оборонних споруд (якщо це не було спеціальним завданням).

В історичних описах прослідковується невідзначеність у назвах типів оборонних споруд та їхніх елементів, споруджених впродовж XV – XVII ст. З цією ж проблемою зустрілися польські дослідники, які зазначають, що використання понять і термінів з різних іноземних мов, сформованих у залежності від різних теоретичних шкіл і напрямків, залишило їм надзвичайно заплутану спадщину (Mały słownik, 1988).

Один і той же тип споруди в одній державі і в один і той же час могли називати по-різному. У теоретичних працях різних країн сформувалася своя термінологія, якою користувалися військові архітектори і інженери. Від часу виникнення і до сьогоднішніх днів, оборонні споруди окремих типів отримували різні назви. Детальне порівняння багатьох іншомовних термінів наведено З. Хольцером в термінологічному словнику оборонної архітектури Польщі (Mały słownik, 1988). Подаємо нижче окремі терміни з цієї праці. Термін «башта» в поль-

ській мові вживано як *baszta* (*basteja*, (*bastion*); в англійській мові: *tower*, *bastille*, *flanking tower*; у французькій мові: *bastide*, *tour*, *tour de flanquement*; у німецькій мові: *Bastei*, *flankierender Turm*, *Ringmauerturm*, *Mauerturm*; у російській мові: башня; в італійській мові: *bastia*, *torre fiancheggiante*, *torre*. Термін «бастея» вживано у польській мові як *basteja* (*bastion*, *baszta*); в англійській як *round bastion*, *bastide*, *boulevard*; у французькій мові: *bastion circulaire*, *bastion ronde*, *bastide*, *boulevard*; у німецькій мові: *Geschützrondelle*, *Bastei*, *Bollwerk*; у російській мові: бастіон, больверк, круглая башня; (бастея, рондель – примітка наша); в італійській мові: *torione*, *mastio*, *baluardo*. Термін «бастіон» у польській мові вживали як *bastion* (*baszta*, *basteja*); в англійській мові: *bastion*, *boulevard*, *eared bastion*; у французькій мові: *bastion*, *boulevard*, *terre-bastion*; у німецькій мові: *Bastion*, *Bollwerk*, *Ohrenbastei*; у російській мові: бастіон; в італійській мові: *bastione*, *baluardo*, *bastione all'orecchio*. (Mały słownik, 1988)

Труднощі перекладу може викликати інтерпретація слів з спільним коренем «башт» чи «баст» у історичних джерелах, оскільки ці терміни могли вживатися у різних періодах і мовах у різному значенні. Нижче наводимо приклади таких різночитань.

В інвентарному описі Жовкви 1743 р. (Bernatowicz, 2009: 49), написаному польською мовою, триярусні наріжники замку названі «*bastyjon*», а у інвентарі 1750 р. (Bernatowicz, 2009: 67) ті самі споруди названо «*basztyjon*». Дослідники перекладають ці слова як башти, і вважаємо такий переклад обґрунтованим, адже у наш час наріжники жовківського замку можна ідентифікувати як ранні бастіони перебудовані на башти, хоча планувальна структура жовківського замку була виконана згідно принципів бастіонної системи. У інвентарному описі замку у Помор'ях 1772 р. (Materiały do dziejów, 1966: 71-73) слово «*bastyjon*» або «*basztyjon*» вжито для позначення як оборонних башт так і споруд, які можна ідентифікувати як бастей. У іншому випадку слово «*bastionen*», яке вжите для опису німецькою мовою замку у Бродах у щоденнику Ульріха фон Вердума 1671 р. (Das Reisejournal, 1670-1677: 115), було перекладене як «башта» [*baszta*] у польському (Liske, 1876: 173) і «вежа» українському перекладах (Україна очима іноземця, 1983: 98), хоча позначало бастіони в сучасному розумінні цього слова, які частково збереглися до нашого часу.³

³ Питання перекладу термінів з щоденника Ульріха фон Вердума обговорювалося на сайті «Замки и крепости Украины – форум» від 17 грудня 2019 р. URL: <https://forum.zamki-kreposti.com.ua>.

Також потрібно брати до уваги, що до того, як в працях з історії оборонного мистецтва bastionні укріплення стали окремим типом, ці споруди могли називати по-різному. Наприклад, валами як у Й. Нароновіч-Нароньського – «з казематами вали підмуровані...» [z kazaanatami wały podmurowane...] ((Naronowicz – Naroński, 1957), чи вежами як у описі 1671 р. замку у Дубно Ульріха фон Вердума (Das Reisejournal, 1670-1677: 118) – «вежі орільйон» [Thürmen a Orillon].⁴

Польські науковці багато років присвятили праці над упорядкуванням єдиної термінології оборонної архітектури, з метою усунути суперечності у вживанні термінів і досягнути однозначності понять. (розмежування понять і впровадження однозначних термінів, які б опиралися на історичне значення і на дотеперішню практичну діяльність) Результатом цієї роботи став вперше виданий у 1974 р. малий термінологічний словник оборонної архітектури (Mały słownik, 1988), який був першим виданням такого типу у Європі авторства З. Берсдорфа, Я. Богдановського, М. Буковського, Ф. Хріста, С. Добжанського, А. Грушецького, Т. Хольцерової, З. Хольцера, М. Корнецького, Є. Станкевича, А. Сварчевського, С. Вальчи, Й. Захватовича, В. Гверкена, С. Хербста, що значно вплинуло на розвиток досліджень оборонної архітектури на території України.

Б. Гверкен зазначає, що впровадження до літератури терміна «бастея» в міжвоєнні роки мало на меті наголошення на самостійності цього типу укріплень і чітко окреслювало етапи розвитку елемента, який призначений для сконцентрованої оборони у європейських фортифікаціях – від середньовічної башти через бастею до новітнього bastionу (Guerquin, 1984:60).

У виданні «Історія української архітектури» 2003 р. [5:164], де підсумовані дослідження із історії оборонної архітектури в Україні, подано поділ замків другої половини XVI – початку XVII ст. за системою фортифікацій без виокремлення бастейної системи: «За системою фортифікацій нові замки поділялися на протобастіонні, що склалися із оборонних мурів, башт або бастей, та bastionні».

Проаналізувавши розуміння суті оборонних систем викладені, у праці Я. Богдановського (Bogdanowski, 1996) та у термінологічному словнику давньої оборонної архітектури в Польщі (Mały słownik, 1988) з поясненням значення таких

оборонних термінів у термінологічному словнику (Тимофієнко, 2002) та тлумачних словниках подаємо визначення термінів «башта»⁵ і «бастея»⁶, які дозволяють ідентифікувати тип споруди, коли відомі форма і параметри, спосіб оборони, профіль навколишньої території станом на період мілітарного функціонування.

Іноді оборонні риси споруди можуть бути знівельовані, що ускладнює ідентифікацію оборонного типу споруди. Наприклад, у замку у Язловці з часом невеличкі наріжні bastioni перетворилися на башти, коли у результаті модернізації було збито вуха на фланках bastionів і добудовано нові яруси. Креслення плану замку з позначенням втрачених елементів у нашому попередньому дослідженні. (Оконченко, 2012: 226).

Навіть у добре збережених об'єктах, про які у науковому обігу є достатньо джерельних матеріалів і досліджень, можуть поставати труднощі у встановленні типу, через існування різночасових модифікацій будівлі.

⁵ Башта – висока оборонна споруда, прибудована до оборонних стін, яка, як правило, виступала за межі лінії (площини) стін і була рівною або вищою від них. Башти були призначені для фронтальної оборони передпілля і повздовжньої оборони сусідніх із ними відрізків укріплень та підступів до них. Вони були опорними пунктами лінії укріплень і відзначалися надзвичайним розмаїттям форм і розмірів, оскільки зводилися здавна і до XIX ст. включно. Башти зводили з різного матеріалу: дерева, каменю, цегли. Архітектонічна форма башт була різноманітною, залежно від умов, потреби і часу виникнення; у плані могла бути чотирикутною, багатокутною, круглою і іншою, інколи план змінний на різних рівнях; різного розміру, від найменших одно- двоярусних діаметром 2-3 м і до споруд значних розмірів, п'яти- шестиярусних – діаметром 10-20 м. Башти можуть бути водночас сильно висунуті в передпілля і поєднані з периметром стін за допомогою шпін, а також незначно виділені як ризаліти у лінії периметру укріплень. Що стосується внутрішньої сторони – можуть бути замкнуті з доступом з бойового ходу, частково відкриті (аркадою) або повністю відкриті. Типове оборонне опорядження башт становили: бійниці різних видів, еркери, машикулі або дерев'яні навісні бійниці і мерлони.

⁶ Бастея – оборонна споруда у вигляді напівкруглої, круглої, трикутної чи багатокутної споруди у плані, яка виступала за площину стін. Як результат еволюції башт – бастей також були призначені для фронтальної оборони передпілля і повздовжньої оборони сусідніх із ними відрізків укріплень та підступів (підходів) до них. Але на відміну від башт пропорції бастей залежали від загального профілю фортифікації, який виконували таким чином, щоб уся або більша частина бастей була прихована від артилерійського обстрілу зі сторони передпілля. Обов'язковою рисою бастей була можливість оборони вогнепальною зброєю. Як правило, бастей були забезпечені позиціями для ручної вогнепальної зброї (гаківниць) і позиціями для артилерії (гармат і мортир). Оборона могла здійснюватися як з розташованих на терасах відкритих позицій, прихованих за бруствером, так і з закритих позицій через бійниці у казематах. Бастей могли бути муровані, земляно-дерев'яні або земляні з укріпленими схилами. Бастей зводили різних розмірів – діаметром від кількох до кількох десятків метрів. Із внутрішньої сторони лінії укріплень, бастей могли бути відкриті або закриті. Інколи бастею настільки сильно висували перед куртиною, що з'являлася необхідність поєднувати її з периметром стін за допомогою "шин".

⁴ Орільйон – (від фр. orillon; букв. «вуха») – виступаюча частина фланку bastionу, розташована впритул до фасу bastionу, яка приховує уступаючу частину фланку. Може мати гранчасту або округлу форму в плані.

Яскравим прикладом нашарувань різних періодів в одній будівлі є «Порохова вежа» або «Порохова башта» у Львові. Обидві назви вживаються паралельно в україномовних дослідженнях. Проте станом на мілітарний період функціонування споруда була мурованою бастеєю третьої лінії міських укріплень, прорис яких ми подавали у нашій попередній праці (Оконченко, 2014). Вона мала характерний для бастейної системи профіль фортифікацій, а наявність машикулів у верхньому ярусі вказує на досить ранній її тип. Ці риси можна спостерігати на історичних перерізах і планах опублікованих у праці Я. Вітвіцького і В. Томкєвіча 1939 р., у якій зазначено: «найбільша бастея [basteja], звана сьогодні в народі Пороховою Баштою [Basztą Prochową]» (Tomkiewicz, 1971:108). Після забудови периметру споруди, нівелювання валу і рову, надбудови даху, архітектурне рішення цієї споруди змінилося і вона стала окремою не оборонною будівлею, яка нагадує вежу, що й порушує дискусію щодо теперішньої назви. Цій темі присвячене окреме дослідження М. Бевза (Бевз, 2020).

Висновки. Встановлено, що суперечності у ідентифікації типу укріплень, насамперед, пов'язані з різними підходами до визначення термінів «вежа», «башта», «бастея», розумінням принципів функціонування систем організації оборонних споруд та тому, що до сьогодні дуже мало оборонних споруд дійшло без змін об'ємно-просторових характеристик упродовж XVII – XX ст. З'ясовано, що на шляху визначення типу оборонних споруд таких як «вежа», «башта», «бастея», які функціонували як оборонні об'єкти у період XV – XVII ст. потрібно брати до уваги, що інформативність історичних описів є не достатньою. Дані для ідентифікації типу споруд насамперед необхідно отримувати з іконографічних джерел, археологічних досліджень та аналізу збережених елементів. Критерії для ідентифікації типу споруд повинні бути обґрунтовані і базуватися на працях з загальної систематики оборонних споруд та словників оборонної архітектури, у яких вказане чітке і детальне розмежування понять «вежа», «башта», «бастея». Визначення оборонного типу споруди повинно виконуватися на підставі реконструювання об'ємно-просторових параметрів об'єкту з прив'язкою до конкретного періоду функціонування. Розроблення і застосування єдиної термінології у типології оборонних споруд дозволить краще налагодити діалог між науковцями у культурологічній, архітектурній і історичній сферах досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аносова В. С. Становлення та розвиток фортифікаційних технологій оборонних комплексів Західної України (XVII–XVIII ст.): дис... канд. історії : 07.00.07. Київ, 2019. 230 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ: Рад. письменник, 1970. 182 с.
3. Бевз. М. Порохова башта у східному пряслі фортифікацій середмістя Львова. *Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historical Fortifications*. 2020. № 12. С. 35-46.
4. Берлач О. П. Принципи історико-архітектурного формування фортифікаційних комплексів Волині : автореф. дис... канд. архітектури : 18.00.01. Львів, 2008. 18 с.
5. Історія української архітектури / Ю. Асєєв та ін. ; за ред. В. Тимофієнка. Київ : Техніка, 2003. 472 с.
6. Красножон А. В. Еволюція довгочасної фортифікації та історична топографія міст північно-західного Причорномор'я на початку XV – наприкінці XVIII ст. дис... докт. істор. наук : 07.00.01. Одеса, 2018. 656 с.
7. Мальченко О. Термінологія оборонних споруд на українських землях у XV-XVI ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Київ, 1999. Т. 3. С. 14–27.
8. Оконченко О. М. Архітектура фортифікацій замків Західної України середини XVI – кінця XVII століть: автореферат дис. ... канд. арх.: 18.00.01. Львів, 2015. 23 с.
9. Оконченко О. М. Принципи застосування ранніх бастіонних фортифікацій у замках Західної України. *Науковий збірник Державного історико-архітектурного заповідника в м. Жовкві «Жовква крізь століття»* Вип. II. Львів: Вид-во «Растр-7», 2012. С.219-235.
10. Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво. Терміни та поняття. Київ : Вид-во Ін-ту проблем сучасного мистецтва, 2002. 472 с.
11. Україна очима іноземця. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство польське ... / пер. з німецької І. І. Сварник. *Жовтень*. Львів, 1983. № 10 (468). С. 84 – 105.
12. Федунків З. Б. Оборонні споруди Галицької землі Руського воєводства як об'єкти культурної спадщини (1434 – 1772 рр.) : автореферат дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05. Київ, 2017. 20 с.
13. Фролова Ю. В. Архітектурно-планувальні риси фортець півдня України кінця XVII – початку XIX століть : автореф. дис... канд. архітектури : 18.00.01 Львів, 2021. 24 с.
14. Bernatowicz Tadeusz. Królewska rezydencja w Żółtkwi w XVIII wieku. Warszawa: Muzeum-Pałac w Wilanowie, 2009. cz. II URL:<http://hdl.handle.net/11089/22224> (дата звернення 10.09.2022)
15. Bogdanowski J. Architektura obronna w krajobrazie Polski. Warszawa ; Kraków: Wydaw. Nauk. PWN, 1996. 612 s.
16. Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670-1677). Bernoulli J. 1788. Publisher G. E. Beer. p. 374. Collections of University of Michigan. Book from the collections of University of Michigan. URL:<http://books.google.com/books?id=FPvwnb-2tiIC&oe=UTF-8> (дата звернення 10.09.2022)

17. Guerquin B. *Zamki w Polsce*. Warszawa : Arkady, 1984. 348 s.
18. Liske F. K. *Cudzoziemcy w Polsce*. 1876. URL:<https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/edition/1611?id=1611&from=publication> (дата звернення 01.09.2022)
19. *Mały słownik terminologiczny dawnej architektury obronnej w Polsce*. 2-e wyd. Kraków : WPK, 1988. 126 s.
20. *Materiały do dziejów miasta Pomorzany zebrane przez Aleksandra Czołowskiego*. ok. 1905-1920. Ukraina : rękopis. Biblioteka Narodowa (1966) t. 5. URL:<https://polona.pl/item/materiały-do-dziejów-miasta-pomorzany-zebrane-przez-aleksandra-czołowskiego,MzEzNDA5MDU/145/#info:metadata> (дата звернення 10.09.2022)
21. Naronowicz – Naroński J. *Budownictwo wojenne*. Warszawa: Wydaw. Min. obrony narodowej, 1957. 271 s.
22. Okonchenko Igor, Okonchenko Olha. *Lviv Fortifications in the 17th century*. P. 44-51 / *Ukrainian Historic Towns Atlas*. vol.1: Lviv. Kyiv: Kartografia, 2014. 95 p. / Scientific editor of the atlas Myron Kapral.
23. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowań miejskich Lwowa, Część II. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. Warszawa, 1971. T. 16. S. 91-200.
24. *Zarys budownictwa obronnego i wojskowego w dawnej Polsce / pod red. Króla Aleksandra*. Warszawa : Departament budownictwa MS wojsk, 1936. T. I, cz. IX. 540 s.

REFERENCES

1. Anosova V. S. (2019) *Stanovlennia ta rozvytok fortyfikatsijnykh tekhnolohij oboronnykh kompleksiv Zakhidnoi Ukrainy (XVII-XVIII stolittia)* [Formation and development of fortification technologies of defense complexes of Western Ukraine (XVII-XVIII centuries)]: Dissertation... Ph.D. history: 07.00.07. Kyiv. 230 p. [in Ukrainian]
2. Antonenko-Davydovych B. (1970) *Yak my hovorymo* [How we say]. Kyiv: Rad. pys'mennyk. 182 p. [in Ukrainian]
3. Bevs. M. (2020) *Porokhova bashta u skhidnomu priasli fortyfikatsij seredmistia L'vova* [Powder tower in the eastern chain of fortifications in the center of Lviv. Current Issues in Research], *Conservation and Restoration of Historical Fortifications: collection of scholarly articles*. No. 12. 35-46. [in Ukrainian]
4. Berlach O. P. (2008) *Pryntsypy istoryko-arkhitekturnoho formuvannia fortyfikatsijnykh kompleksiv Volyni* [Principles of historical and architectural formation of fortification complexes in Volyn]: autoref. Dis... Cand. of architecture: 18.00.01. Lviv, 2008. 18 p. [in Ukrainian]
5. *Istoriia ukrains'koi arkhitektury* [History of Ukrainian architecture] / Yu. Aseev and others. ; under the editorship V. Timofienka. Kyiv: Technika, 2003. 472 p.
6. Krasnozhon A. V. (2018) *Evolutsiia dovhochasnoi fortyfikatsii ta istorychna topohrafiia mist pivnichno-zakhidnoho Prychornomorja na pochatku (XVII–XVIII st.)* [The evolution of long-term fortification and the historical topography of the cities of the northwestern Black Sea region at the beginning of the 15th – the end of the 18th century]. dis... doc. history Sciences: 07.00.01. Odesa. 656 p. [in Ukrainian]
7. Malchenko O. (1999) *Terminolohiia oboronnykh sporud na ukrains'kykh zemliakh u XV-XVI st.* [Terminology of defensive structures on Ukrainian lands in the XV-XVI c.] *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*. Kyiv. Vol. 3. 14-27. [in Ukrainian]
8. Okonchenko O. M. *Arkhitektura fortyfikatsij zamkiv Zakhidnoi Ukrainy...* [Architecture of castle fortifications of Western Ukraine of the middle of the 16th – late 17th c.]: abstract of the dissertation. ... candidate arch.: 18.00.01. Lviv, 2015. 23 p. [in Ukrainian]
9. Okonchenko O. M. (2012) *Pryntsypy zastosuvannia rannikh bastionnykh fortyfikatsii u zamkakh Zakhidnoi Ukrainy* [Principles of application of early bastion fortifications in the castles of Western Ukraine]. *Naukovyj zbirnyk Derzhavnogo istoryko-arkhitekturnoho zapovidnyka v m. Zhovkvi «Zhovkva kriz' stolittia»* Vol. II. Lviv: 2012. 219-235. [in Ukrainian]
10. Tymofienko V. I. *Arkhitektura i monumental'ne mystetstvo. Terminy ta poniattia* [Architecture and monumental art. Terms and concepts]. Kyiv. 2002. 472 p. [in Ukrainian]
11. *Ukraina ochyma inozemtsia. Ulrikh fon Verdum. Shchodennyk podorozhi, yaku ya zdiisnyv u roky 1670, 1671, 1672 ...* [Ukraine through the eyes of a foreigner. Ulrich von Werдум. Diary of a trip I made in 1670, 1671, 1672 ...] / trans. from the German by I. I. Svarnyk. Zhovten'. Lviv, 1983. No. 10 (468). 84-105. [in Ukrainian]
12. Fedunkiv Z. B. (2017) *Oboronni sporudy Halytskoi zemli Ruskoho voievodstva yak obiekty kulturnoi spadshchyny (1434 – 1772 rr.)* [Defensive structures of the Galician land of the Russian Voivodeship as objects of cultural heritage (1434 – 1772)]: abstract of the dissertation. ... candidate history Sciences: 26.00.05. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian]
13. Frolova Yu. V. (2021) *Arkhitekturno-planuvalni rysy fortets pivdnia Ukrainy kintsia XVII – pochatku XIX stolit* [Architectural and planning features of the fortresses of southern Ukraine of the end of the 17th – beginning of the 19th c.]: autoref. Dis... Cand. of architecture: 18.00.01 Lviv. 24 p. [in Ukrainian]
14. Bernatowicz Tadeusz. *Królewska rezydencja w Żółkwi w XVIII wieku*. [The royal residence in Żółkiew in the 18th century]. Warszawa: Muzeum-Pałac w Wilanowie, 2009, cz. II URI: <http://hdl.handle.net/11089/22224> [in Polish]
15. Bogdanowski J. *Arkhitektura obronna w krajobrazie Polski* [Defensive architecture in the Polish landscape]. Warszawa ; Kraków: Wydaw. Nauk. PWN, 1996. 612 s. [In Polish]
16. *Das Reisejournal des Ulrich von Werдум (1670-1677)* [The travel journal of Ulrich von Werдум]. Bernoulli J. 1788. Publisher G. E. Beer. p. 374. Collections of University of Michigan. URL: <http://books.google.com/books?Id=FPvwnB-2tiIC&oe=UTF-8> [In German, in English]
17. Guerquin B. *Zamki w Polsce* [Castles in Poland]. Warsaw: Arkady, 1984. 348 pp. [In Polish]
18. Liske F. K. *Cudzoziemcy w Polsce* [Foreigners in Poland]. 1876. URL: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/edition/1611?Id=1611&from=publication> [in Polish]
19. *Mały słownik terminologiczny dawnej architektury obronnej w Polsce* [A small terminological dictionary of former defensive architecture in Poland]. Kraków: WPK, 1988. 126 pp. [In Polish]

20. . Materiały do dziejów miasta Pomorzany zebrane przez Aleksandra Czołowskiego. ok. 1905-1920 [Materials for the history of the town of Pomorzany collected by Aleksander Czołowski. around 1905-1920]. Ukraina : rękopis. Biblioteka Narodowa. 1966. t. 5. URL: <https://polona.pl/item/materialy-do-dziejow-miasta-pomorzany-zebrane-przez-aleksandra-czolowskiego,MzEzNDA5MDU/145/#info:metadata> [in Polish]
21. Naronowicz – Naroński J. Budownictwo wojenne [Military construction]. Warszawa: Wydaw. Min. obrony narodowej, 1957. 271 s. [in Polish]
22. Okonchenko Igor, Okonchenko Olha. Lviv Fortifications in the 17th century. P. 44-51 / Ukrainian Historic Towns Atlas. vol.1: Lviv. Kyiv: Kartografia, 2014. 95 p. / Scientific editor of the atlas Myron Kapral. [in Ukrainian, in English]
23. Tomkiewicz W., Dzieje obwarowań miejskich Lwowa [The history of the city fortifications of Lviv]. Część II. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Warszawa, 1971. T. 16. S. 91-200. [in Polish]
24. Zarys budownictwa obronnego i wojskowego w dawnej Polsce. [Outline of defense and military construction in old Poland] pod red. Króla Aleksandra. Warszawa : Departament budownictwa MS wojsk, 1936. T. I, cz. IX. 540 s. [in Polish]